

Autoreferat

Traces of the Arabic literary tradition in modern Hausa Ajami poetry*Ślady arabskiej tradycji literackiej we współczesnej poezji hausańskiej pisanej alfabetem adżami*

Praca analizuje ślady arabskiej tradycji literackiej we współczesnej poezji hausańskiej pisanej alfabetem adżami, czyli pismem arabskim przystosowanym do zapisu języka hausa. Analiza skupia się na wzorcach strukturalnych, metrycznych, rodzajach rymów, stylistyce i tematyce współczesnych utworów spisanych w formie manuskryptu. Manuskrypty zostały pozyskane podczas badań terenowych w Katsinie i Kano w latach 2011-2014. Praca jest próbą odpowiedzi na pytanie, dlaczego tradycja posługiwania się alfabetem arabskim spopularyzowana w XIX wieku przetrwała do dnia dzisiejszego pomimo faktu, że alfabet łaciński zwany *boko* stał się podstawą standardowego zapisu języka hausa. Kolejne pytanie, na które odpowiedź stara się przynieść dysertacja dotyczy stopnia, w jakim współcześni poeci hausańscy czerpią z poetyckich wzorców arabskich.

Materiał źródłowy stanowi korpus złożony z 323 utworów poetyckich skomponowanych przez czworo współczesnych poetów hausańskich: Raihanatu Usman (ur. 1950), Usman Jari Kurfi (ur. 1951), Garba Gashuwa (ur. 1957) i Ibrahim Yusuf Kaulahi (ur. 1964). Wszystkie utwory mają formę manuskryptu zapisanego alfabetem adżami i powstały pomiędzy trzecim kwartałem XX wieku i pierwszym kwartałem XXI wieku.

Metodologia zastosowana w pracy opiera się na teorii kontaktu kulturowego (Carstens 2006:121-122). Termin odnosi się do kontaktów przedstawicieli różnych kultur. Kontakt kulturowy prowadzi do akulturacji, która określa zarówno proces zmiany przedmiotów codziennego użytku, wierzeń i zwyczajów jak i konsekwencje tych zmian. Na podstawie warunków, w których zachodzi kontakt kulturowy, akulturacja może być procesem niezależnym lub uwarunkowanym. Proces niezależny, to dowolne pożyczanie i modyfikowanie elementów kulturowych w sytuacji kontaktu między dwoma kulturami. Każda z kultur zachowuje swoją niezależność polityczną i możliwość samostanowienia. Niekiedy taki kontakt doprowadza do powstania nowych zjawisk, które nie występują w żadnej z dwóch kultur. Proces uwarunkowany to sytuacja, w której grupa nadrzędna ustanawia swoją władzę nad grupą podporządkowaną

poprzez podbój lub kontrolę polityczną, co doprowadza do procesu asymilacji. W dysertacji nacisk położony jest na kontakt dwóch rodzajów poezji zgodnie z założeniami przyjętymi przez Ashwini Deo i Paula Kiparsky'ego (2011:1-2).

Praca składa się z pięciu rozdziałów oraz wstępu, gdzie omówiono stan badań nad poezją hausańską. We wstępie nakreślono również cele pracy i opisano metodologię. Pierwszy rozdział zatytułowany "Expansion of Islam and Arabic in Africa" podzielono na pięć części. Pierwsza poświęcona jest rozprzestrzenianiu się islamu. Druga część dotyczy rozwoju piśmiennictwa w języku arabskim w Afryce północnej i zachodniej. W części trzeciej i czwartej omówiono curriculum studiów koranicznych w Nigerii północnej, zaczynając od *babbaku* – stadium 'rozpoznawania liter', poprzez *farfaru* 'czytanie całych słów' aż do stadiów zaawansowanych. Wykazano również, że kształcenie w szkołach koranicznych zwanych po hausa *makarantun allo* daje podstawy nauki czytania i pisania w języku arabskim, a także przygotowuje, przynajmniej teoretycznie, do zapisywania języka hausa alfabetem adżami.

Drugi rozdział nosi tytuł "Literary traditions and scripts in Hausaland" i podzielony jest na dwie części. Pierwsza traktuje o tradycyjnej literaturze ustnej zwanej *adabin gargajiya* – literaturze, która rozwijała się od niepamiętnych czasów. W tej samej części omówiono też powstanie i rozwój literatury hausa w alfabecie adżami. Poruszono też temat powstania współczesnej literatury hausa w alfabecie łacińskim w czasie ustanowienia brytyjskiej administracji na terenie Nigerii. Druga część rozdziału poświęcona jest roli, jaką oba systemy pisma: adżami (alfabet arabski) i boko (alfabet łaciński) odgrywają w dzisiejszej Nigerii północnej.

Trzeci rozdział "Contemporary Hausa poets and their work" podzielony został na trzy części. Pierwsza prezentuje materiały źródłowe i omawia cechy charakterystyczne zachowanych w dobrym stanie 323 manuskryptów. Omówiono między innymi materiały piśmiennicze, którymi posługują się poeci oraz stosowane przez nich rodzaje pisma arabskiego. W ostatniej części rozdziału opisano biografie czworga poetów. W każdej notce biograficznej poruszono kwestię edukacji, wykonywanych zawodów, sposobu prezentacji poezji oraz czynników mających wpływ na zapisywanie utworów alfabetem adżami.

Rozdział czwarty "Arabic metrical structure and patterns of Hausa poetry" zawiera trzy części. Pierwsza poświęcona jest analizie schematów wierszy, druga wzorcom metrycznym, trzecia rymom. Wzorce, które występują w analizowanych tekstach porównywane są z arabskimi

wzorcami metrycznymi. Pięć schematów wierszy jest stosowanych przez współczesnych poetów hausańskich, których utwory stanowią korpus tekstów źródłowych: *gauruwa (rağaz)* ‘wiersz jednowersowy’, *yar tagwai (qaşīda)* ‘wiersz dwuwersowy’, *kwar uku (matlūta)* ‘wiersz trzywersowy’, *kwar huđu (murabba’)* ‘wiersz czterowersowy’ and *kwar biyar (muḥammas)* ‘wiersz pięciowersowy’.

Jeśli chodzi o metrum, to tylko osiem typów arabskich wzorców metrycznych jest stosowanych przez współczesnych poetów hausańskich: *wafīr (wāfir)* ‘żywiolowy’, *kamil (al-kāmil)* ‘idealny’, *rajaz (ar-rağaz)* ‘trzęsący’, *ramal (ar-ramal)* ‘biegnący’, *munsariḥ (al-munsariḥ)* ‘płynący’, *mujtas (al-muğtatt)* ‘ucięty’, *mutadarak (al-mutadārik)* ‘ciągnący’, and *mutakarab (al-mutaqārib)* ‘utykający’. Pozostałe wzorce metryczne mające swoją genezę w poezji arabskiej nie zostały opisane, gdyż nie wystąpiły w analizowanych tekstach. Najbardziej popularnym wśród współczesnych poetów wzorcem metrycznym jest *mutadarak (al-mutadārik)* ‘ciągnący’.

Rym zwany w hausa *amsa-amo* lub *kafiya* (od arabskiego *qāfiya*) rozumiany jest jako powtarzające się użycie określonego dźwięku lub słowa na końcu każdego wersu. Analiza rymów pokazuje, że większość analizowanych utworów opiera się na wzorcach arabskich. Jednak widoczne są pewne rozbieżności. W arabskiej poezji istnieje różnica pomiędzy *qāfiya muqayyada* (rym zakończony sylabą zamkniętą z końcową spółgłoską) i *qāfiya muṭlaqa* (rym zakończony otwartą sylabą z końcową krótką samogłoską). W terminologii hausańskiej takie rozróżnienie nie występuje i każdy rym końcowy zwany jest *babban amsa-amo* (dosł. główny rym). Inne typy rymów arabskich, które nie wystąpiły w zebranym korpusie utworów poetyckich zostały wspomniane, ale nie opisane.

Rozdział piąty “Content and stylistic features in contemporary Hausa Ajami poetry” dotyczy cech stylistycznych i retorycznych stosowanych przez poetów. Następujące utwory o tematyce religijnej są reprezentowane w korpusie tekstów źródłowych: *wa’azi* ‘kazanie’, *madahu* ‘panegiryk’, *farilla* ‘obowiązki religijne’, *tauḥidi* ‘teologia’ i *alhinin mutuwa* ‘elegia’. Najbliższym odpowiednikiem kazań (*wakoḥin wa’azi*) są arabskie *zuhdiyya* ‘poematy ascetyczne’ będące reakcją na zbyt wygodne życie przedstawicieli wyższych warstw społecznych. Nawołują do medytacji nad światem nadprzyrodzonym i powstrzymywania się od uciech związanych z życiem doczesnym. Śmierć jest jednym z najczęściej pojawiających się motywów poezji ascetycznej. Utwory podkreślają, że nie da się jej uniknąć nawet za pośrednictwem amuletów. Jeśli

chodzi o *wakokin farilloli* ‘poezja o praktykach religijnych’, to mają one swój odpowiednik w arabskich *‘ibādāt*. O ile jednak poeci arabscy poruszają w jednym utworze poetyckim opisy najróżniejszych praktyk religijnych takich jak ablucja, oczyszczenie, modlitwa, post, jałmużna, pielgrzymka, o tyle hauszańscy poeci skupiają się w ramach jednego utworu tylko na jednej z tych praktyk – modlitwie i to ona stanowi najczęstszy temat wierszy. Poezja elegijna *martīya* znana też pod nazwą *wakokin alhinin mutuwa* (dosł. wiersze smutku po śmierci) była podobnie jak poezja o praktykach religijnych inspirowana wierszami arabskimi. Widać to zwłaszcza po sposobie prowadzenia lamentacji. Poeci wyliczają zalety zmarłego i dołączają na końcu wersy pocieszenia.

Ostatnia część dysertacji zawiera podsumowanie, bibliografię oraz dwa aneksy. Pierwszy zawiera listę utworów składających się na korpus tekstów źródłowych. Każda pozycja na liście zawiera tytuł, autora, datę powstania utworu, liczbę arkuszy, liczbę wersów, sylabę lub słowo rymu oraz tematykę wiersza. Drugi aneks zawiera przykłady czterech utworów poetyckich, z których każdy stworzony został przez jednego z czterech współczesnych poetów hauszańskich. Utwory są poddane transkrypcji na alfabet łaciński i przetłumaczone na angielski.

Praca pokazuje, że przetrwanie pisma arabskiego jest ściśle związane z wielowiekowym istnieniem na terenie Nigerii północnej tych samych instytucji edukacyjnych. Takie instytucje jak szkoły koraniczne umożliwiają uczniom nabycie umiejętności pisania i czytania w języku arabskim. Dzięki temu pismo arabskie nadal istnieje i jest wykorzystywane na terenach zamieszkałych przez Hauszańczyków. Język arabski jest także nauczany na wielu nigeryjskich uczelniach i w koledżach. Dzieci mają do czynienia z arabskim pismem i arabskimi książkami już we wczesnym okresie swojego rozwoju. W ostatnich latach dochodzi do bardziej bezpośrednich kontaktów pomiędzy Nigerią północną a krajami arabskimi takimi jak Egipt, Arabia Saudyjska, Emiraty Arabskie, Sudan) ze względu na wymianę handlową, edukację czy turystykę.

Współcześni poeci hauszańscy nadal używają wzorców poetyckich charakterystycznych dla klasycznej poezji arabskiej. Około 73% utworów stanowiących korpus tekstów źródłowych wzorowanych jest na schematach wiersza charakterystycznych dla poezji arabskiej, podczas gdy tylko 26% to wiersze o strukturze nieregularnej. Analiza metryczna pokazuje, że wiele z klasycznych arabskich wzorców metrycznych zostało zastosowanych przez autorów hauszańskich. Wśród użytych wzorców są: *ramal* (*ar-ramal*), *kamil* (*al-kāmil*), *raġaz* (*ar-raġaz*), *ramal* (*ar-ramal*) *munsariġ* (*al-munsariġ*), *mujtas* (*al-muġtatt*), *mutadarak* (*al-mutadārik*) i *mutakarab* (*al-mutaqārib*). Jednak te regularne wzorce metryczne stanowią tylko 9% korpusu tekstów

źródłowych, pozostałe utwory są nieregularne, co pokazuje, że współcześni poeci odchodzą coraz bardziej od arabskich wzorców metrycznych. Jeśli chodzi o rym, to aż 75% analizowanych utworów odpowiada arabskim wzorcom. Pomimo ścisłego związku pomiędzy typami rymów hausańskich i arabskich, nie wszystkie schematy rymów istniejące w klasycznej poezji arabskiej obecne są we współczesnych utworach hausańskich.

W poezji hausańskiej zapisywanej alfabetem adżami madal można odnaleźć ślady tematów poruszanych przez poetów arabskich. Jednak większość tematów odbiega od tych tradycyjnych i koncentruje się wokół polityki, programów rządowych czy zawodów. Tylko siedem gatunków ma swoje odpowiedniki w klasycznej poezji arabskiej.

Jeśli chodzi o cechy stylistyczne takie jak otwarcie i zamknięcie wiersza, to wywodzą się one z poezji arabskiej. Na przykład w zakończeniu wiersza znajdujemy chronogram oparty o kalendarz muzułmański. Jednak w przeciwieństwie do autorów arabskich, hausańscy poeci nie starają się ukryć daty powstania utworu – raczej oddają ją w sposób bezpośredni. Wprowadzają też dodatkowe, specyficzne dla kultury hausańskiej cechy zakończenia utworu takie jak wymienienie ilości zwrotek w wierszu, podanie użytego metrum, a czasem nawet podzielenie się informacją na temat swojego adresu zamieszkania czy wykonywanego zawodu.

Styl włączania wersów koranicznych czy fragmentów hadisów do poezji zwany jest w hausa *nassi* (z arabskiego *iqtibās*). Trudno znaleźć utwór poetycki, który nie zawierałby bezpośredniego cytatu z Koranu lub nawiązania do tradycji proroka. Inną cechą stylistyczną pochodzącą z tradycyjnej poezji arabskiej jest włączanie fragmentów z literatury ustnej takich jak powiedzenia czy przysłowia. Poeci hausańscy nawiązują jednak do rodzimej tradycji ustnej, nie odnoszą się do przysłów arabskich. Zastosowanie figur retorycznych takich jak *jirwaye* (arabskie *isti'āra*) ‘metafora’, *kamantawa* (arabskie *tašbīh*) ‘porównanie’, *mutuntarwa* (arabskie *tašhīṣ*) ‘personifikacja’, *jinsi* (arabskie *ġinās*) ‘kalambur’ i *kishiya* (arabskie *ṭibāq*) ‘antonim’ jest wspólne poezji hausańskiej i arabskiej. Wśród poetów hausańskich najpopularniejszą figurą retoryczną jest antonim.

Analiza wierszy pokazuje, że funkcja pisma arabskiego ulega zmianie. W XIX wieku pismo to traktowane było wręcz jak sacrum. Jakikolwiek jego użycie do zapisu tekstów niereligijnych było bardzo źle widziane. Obecnie adżami nie jest utożsamiane z islamem. Stało się powszechnym systemem zapisu, alternatywną dla pisma łacińskiego. Jest to pismo często używane przez poetów, ale również przez osoby, które przeszły przez system tradycyjnej edukacji. Można

znaleźć wiele utworów satyrycznych zapisanych w adżami zawierających wszelkiego rodzaju wulgaryzmy.